

Samuel, Marián

Vodovod kamaldulského kláštora sv. Jozefa v Nitre na Zobore

Archaeologia historica. 2023, vol. 48, iss. 2, pp. 573-586

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2023-2-12>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.78659>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20231019

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VODOVOD KAMALDULSKÉHO KLÁŠTORA SV. JOZEFA V NITRE NA ZOBORE

MARIÁN SAMUEL

Abstrakt: Súčasťou kamaldulského kláštora sv. Jozefa v Nitre (1693–1782) bolo aj náročné technické dielo – vodovod zásobujúci početné fontány, nádrže na vodu aj na ryby, miestnosti v hlavnej konventnej budove (refektár, kuchyňa, práčovňa, toaleta) a iné priestory v areáli kláštora (záhrady, sady). Poznatky o výstavbe, priebehu a vzhľade vodovodu získané zo zachovaných ikonografických a historických prameňov postupne dopĺňajú výsledky archeologických výskumov.

Kľúčové slová: Slovensko – Nitra – kamaldulský kláštor – vodovod – 18. storočie.

Water supply of the Camaldolese Monastery of St. Joseph in Nitra, at Zobor

Abstract: The Camaldolese Monastery of St. Joseph in Nitra (1693–1782) included a technical facility – a water conduit supplying numerous fountains, water and fish tanks, rooms in the main monastery building (refectory, kitchen, laundry, toilet) and other spaces in the monastery grounds (gardens, orchards). Information about the construction, course and form of the aqueduct from the preserved iconographic and historical sources is regularly supplemented by the results of archaeological excavations.

Key words: Slovakia – Nitra – Camaldolese monastery – water supply – 18th century.

1 Úvod

Kamaldulský kláštor sv. Jozefa v Nitre (1693–1782) vznikol v malej kotline na západnom svahu vrchu Zobor (obr. 1), priamo na mieste, kde stál až do konca 15. storočia najstarší historicky doložený kláštor na území Slovenska – benediktínsky Kláštor sv. Hypolita. Po jeho opustení (koniec 15. storočia) areál kláštora chátral, sakrálna tradícia lokality však nezankla. K bývalému kláštoru sa vypravovali veriaci počas pravidelne konaných pútí, až napokon, údajne v roku 1663,¹ dal nitriansky biskup Juraj Pohronec Slepčiansky (Szelepcsényi) postaviť na dvore benediktínskeho kláštora oktogonálnu kaplnku zasvätenú Ondrejovi a Benediktovi (Kompánek 1895, 111). Obnoviť kláštorný život na Zobore po takmer dvoch storočiach sa rozhodol nitriansky biskup barón Blažej Jaklín z Lefantoviec spolu so svojím bratrancom, kapitánom nitrianskeho hradu, barónom Mikulášom Jaklinom. Obaja spomínaní dňa 28. júna 1691 spisali v Nitre dokument, v ktorom vyjadrili odhodlanie financovať bez časového obmedzenia v rovnakom pomere výstavbu a prevádzku kláštora pre dvanásť rehoľníkov tentoraz kamaldulského rádu. Zakladatelia oznámili svoj úmysel kráľovi Leopoldovi I., ktorý ho 5. septembra 1691 písomne podporil a navyše zabezpečil budúci konvent dôchodkami pilišského opátstva. Súhlasné stanovisko vyjadril aj ostrihomský arcibiskup Juraj Sečení (Szechényi) po prerokovaní a odobrení projektu Generálnou kapitulou rádu kamaldulov dňa 7. marca 1692, kardinál Leopold Kolonich (Kollonich) dekrétom zo dňa 14. marca 1693 úradne ustanovil vznik „pustovne“ sv. Jozefa na hore Zobor (Lacko 1965, 152).

Kláštor na Zobore bol jedným z piatich kamaldulských kláštorov na území Rakúskej monarchie (Kahlenberg, Landsee, Lechnica, Majk, Nitra), ktoré vytvárali organizačnú jednotku *Pustovne nemecko-uhorského národa*. Okolo polovice 18. storočia bolo v Európe okolo 30 funkčných kamaldulských kláštorov, najviac v Itálii (18). Kamalduli na Zobore vyvíjali svoju činnosť až do roku 1782, keď panovník Jozef II. zrušil konventy kamaldulov, karmelitánov, karmelitánok, klarisiek, kapucínov a františkánok, pretože kontemplatívne rády sú „*neužitočné spoločnosti a nemilé Bohu, keďže nevedú školy, nestarajú sa o chorých a nevenujú sa ani pestovaniu vied*“.

¹ Keďže nedisponujeme originálnymi písomnými prameňmi, nespochybnujeme tento letopočet. V tomto roku však väčšinu roka Nitru, vrátane nitrianskeho hradu okupovali turecké vojská, takže takáto stavebná aktivita počas nestabilných spoločenských pomerov je len ťažko predstaviteľná.

Obr. 1. Situovanie kamaldulského kláštora sv. Jozefa na mape 1. vojenského mapovania (1782).

Abb. 1. Lage des Kamaldulsenklosters St. Josef auf einer Karte der 1. militärischen Mappierung (1782).

Majetok reholí bol prevedený do novovzniknutého Náboženského fondu, aby sa pod dohľadom štátu využíval na náboženské ciele (Kušniráková 2015, 420–421). V nasledujúcich storočiach počet kamaldulských konventov postupne klesal, v roku 2011 bolo vo svete ešte desať funkčných kláštorov (Mulitzer 2014, 16–19).

2 Vzhľad kamaldulského kláštora

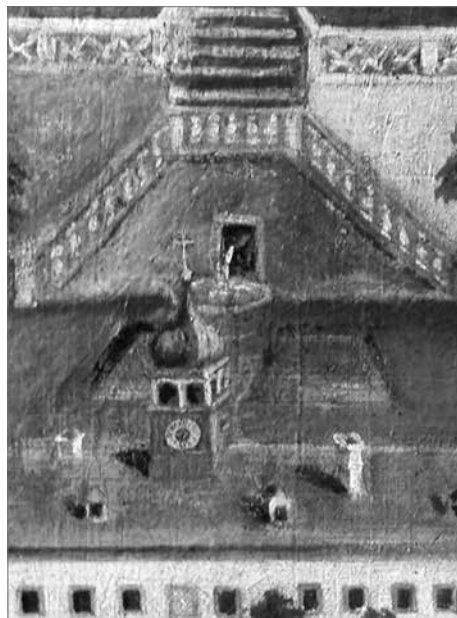
Vzhľad kláštora pomerne dobre poznáme hlavne vďaka niekoľkým zachovaným ikonografickým prameňom a plánu kláštora. Azda najznámejší je obraz vytvorený pre hlavný oltár kláštorného Kostola sv. Jozefa (obr. 2).² Maľba stvárňuje votívnu scénu s patrónom kláštora svätým Jozefom, ktorý z nebies ukazuje malého Ježiška adorujúcim kamaldulským mníchom v dolnom páse maľby. V centrálnej časti výjavu je zobrazená z vtáčej perspektívy podstatná časť kláštorného areálu. S veľkým zmyslom pre detail sú na nej zachytené jednotlivé budovy, drobná architektúra

² Olejomaľba od neznámeho stredo európskeho autora (140 × 97,5 cm) je uložená v Nitrianskej galérii v Nitre, inv. č. 0-81.

Obr. 2. Olejomaľba umiestnená pôvodne na hlavnom oltári kláštorného Kostola sv. Jozefa s vyobrazením vzhľadu kamaldulského kláštora. Nitrianska galéria v Nitre, inv. č. 0-81. Foto M. Samuel.

Abb. 2. Ursprünglich am Hauptalter der Klosterkirche St. Josef angebrachtes Ölgemälde mit Darstellung des Kamaldulenserklösters. Galerie Nitra in Nitra, Inv.-Nr. 0-81. Foto M. Samuel.

Obr. 3. Detail z olejomaľby so zobrazením fontány pod schodiskom do kláštorného kostola. Nitrianska galéria v Nitre, inv. č. 0-81. Foto M. Samuel.

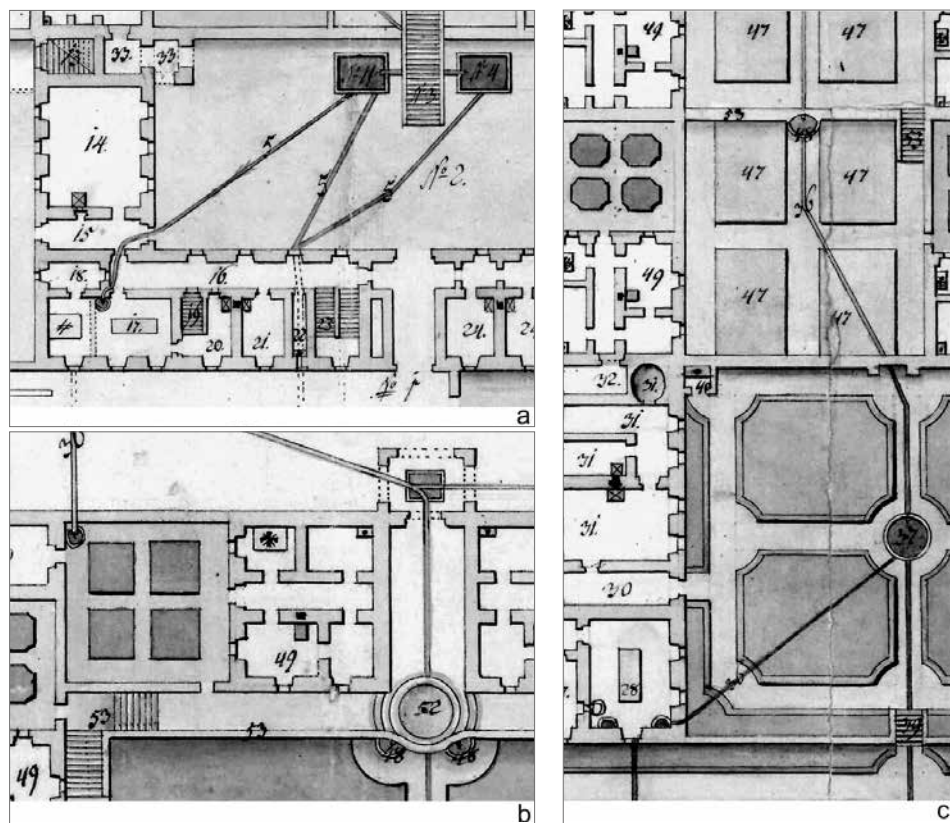
Abb. 3. Detail eines Ölgemäldes mit Darstellung des Brunnens unterhalb der Klosterkirchentreppe. Galerie Nitra in Nitra, Inv.-Nr. 0-81. Foto M. Samuel.

a sadová, resp. záhradná úprava nezastavaných plôch ale aj fontána ako súčasť schodiska na terase pod kostolom (obr. 3). Zo zobrazenia kláštora je taktiež zrejmé, že to bol pomerne rozsiahly areál, postavený na niekoľkých umelo vytvorených terasách.

Najlepšiu predstavu o rozmiestnení a funkcii jednotlivých objektov v areáli kláštora však poskytuje jeho plán z 18. storočia, uložený v súčasnosti v Národnom archíve v Budapešti (obr. 4).³ Plán zhotovený v mierke zobrazuje kompletný pôdorys areálu (vrátane druhého nadzemného podlažia hlavnej konventnej budovy) s očíslovaním jednotlivých objektov, miestností a priestorov. Na osobitných listoch sú odkazy obsahujúce stručnú informáciu o funkcii jednotlivých objektov.⁴ Z plánu vyplýva, že kláštor mal ortogonálny pôdorys s vonkajšími rozmermi 162 × 165 m. Vnútorňá plocha kláštorného areálu vymedzená murovanou ohradou a budovami zaberala plochu takmer 2,3 ha. Centrálna časť kláštora mala symetrickú kompozíciu, v ktorej strede stál kláštorný kostol – trojlodie bazilikálneho typu s vežou vztýčenou uprostred južnej lode. Interiér kostola bol rozčlenený na niekoľko priestorov. Východná polovica hlavnej lode slúžila ako svätyňa, západná časť hlavnej lode a západná časť oboch bočných lodí, boli určené pre laikov. Súčasťou južnej lode kostola bola sakristia, zvláštnosťou dispozície zoborského chrámu bola kapitulná sieň umiestnená v severnej bočnej lodi. Do kostola sa vstupovalo cez hlavný portál na západnej strane, alebo dvojicou menších vstupov v stenách bočných lodí. Po bokoch kostola sa tiahli dve dvojice línií mníšskych príbytkov. Tretia línia domčekov stála východne od kostola na najvyššej terase kláštora (Samuel 2022). Na západnej strane areálu sa nachádzala trojkrídlová dvojpodlažná

3 Autorom plánu je Cristoph Schlegel. Originál je uložený v Magyar Országos Levéltár Budapest, sign. S12, Div 9, No 60:1–2.

4 Za preklad ďakujem R. Ragačovi.

Obr. 4. Výrezy z plánu kláštora z 18. storočia. a – nádvorie hlavnej budovy konventu s dvojicou nádrží na ryby (4), trasou vodovodu (5) a nádržou v práčovni; b – najvyššia terasa kláštora so zbernou a distribučnou nádržou, vodovodom (36) k nádržii vody pri práčovni a dvojicou fontánok pri Rákocihio altánku (48); c – priebeh vodovodu v záhrade pri južnom kridle budovy konventu s fontánou (37) a práčovňou (28).

Abb. 4. Ausschnitte aus einem Klosterplan aus dem 18. Jahrhundert. a – Hof des Klosterhauptgebäudes mit zwei Fischbecken (4), der Wasserleitungsstrasse (5) und dem Becken in der Wäscherei; b – höchste Klosterterrasse mit Sammel- und Verteilerbecken, der Wasserleitung (36) zum Wasserbecken bei der Wäscherei und zwei Brunnen am Rákóczi-Gartenhäuschen (48); c – Wasserleitungsverlauf im Garten am Südflügel des Klostergebäudes mit Brunnen (37) und Wäscherei (28).

hlavná budova konventu. Vstupovalo sa do nej jednoduchým portálom umiestneným v jej osi, čelná fasáda bola akcentovaná vežičkou s hodinami. Nad bránou zo strany nádvorja sa údajne nachádzal nápis: „*Absit ad hac Porta sacra turbator eremi. Odit enim turbas turna sacrata Deo*“ (Kompánek 1895, 112) čo možno voľne preložiť: „*Nech je od tejto svätej brány vzdialený rušiteľ samoty, lebo Bohu zasvätený zbor nenávidí rušiteľov pokoja.*“ Z hlavného vstupu do budovy sa mohlo vojsť do dvoch chodieb umožňujúcich prístup k jednotlivým miestnostiam. Najväčší priestor patril najhonosnejšie vyzdobenej miestnosti – zaklenutému refektáru (Kompánek 1895, 107; Kušnierková 2016, 13–18).⁵ Pri refektári sa nachádzala kuchyňa a s ňou súvisiace priestory. Zo štyroch izieb sa jedna uvádza ako zaklenutá a jedna slúžila pre kuchára. Samostatnou izbou disponovala aj pekáreň. Väčší priestor zaberala práčovňa napájaná vodou z kamenného vodovodu, pre obslužný personál zrejme slúžila čierna kuchyňa v jej susedstve. Z prizemia budovy sa vchádzalo aj do dvojice pivníc, jednej vinnej a druhej slúžiacej ako sklad ovocia a zeleniny. Na

5 Freskami „doteraz sviežimi“ vyzdobený refektár zaznamenal ešte v roku 1895 J. Kompánek. Fresky v krátkosti opisuje vo svojom cestopise vydanom v roku 1808 Joachim von Sternberg. Zaznamenal maľby zobrazujúce kamaldulov stúpajúcich po rebríku do neba, sv. Peter im otvára bránu a Boh-otec ich víta otcovským objatím.

hornom podlaží sa okrem šiestich izieb nachádzala knižnica a archív konventu, menší refektár, dve menšie kuchyne, komory, sýpka, dielňa označená ako stolárstvo, ale aj lekárň, miestnosti a kaplnka pre chorých a dvojica toaliet. Severne od hlavnej budovy stála menšia prízemná dvojkrídlová hospodárska budova so stajňami, šopou pre vozy a kováčskou dielňou, ďalšie úžitkové stavby – márnica, chlievy, skleník a pod., sa nachádzali pri múroch ohrady. Okolo polovice 18. storočia bol kostol s časťou areálu obnovený a čiastočne prestavaný. Vyššie uvádzaný plán vznikol v čase, keď v severnom rade mníšskych príbytkov stál len jeden domček s nedokončeným ohradovým múrom. V príslušnom odkaze sa uvádza: „*nová, ešte neobývaná cela*“. Autorom stavebného projektu zoborského kláštorného kostola, možno aj celého areálu, bol taliansky architekt pôsobiaci vo Viedni Domenico Martinelli (Lorenz 1991, 199). S výstavbou kláštora sa začalo už na konci roka 1691, resp. na začiatku roka 1692, teda ešte pred oficiálnym zriadením konventu v Nitre. Prví štyria rehoľníci prišli na Zobor z kláštora sv. Jozefa na Kahlenbergu pri Viedni v roku 1693. Stavebné práce pokračovali niekoľko ďalších rokov, hrubá stavba kostola a dvoch krídel hlavnej budovy konventu bola dokončená v roku 1695 (na interiéri kostola sa pracovalo ešte ďalších päť rokov), v roku 1701 bola vybudovaná krypta pre kanonikov, v roku 1703 ukončili výstavbu ohradového múru okolo celého areálu a umiestnili nad vstup do kostola kamenné erby zakladateľov kláštora Blažeja a Mikuláša Jaklina, v roku 1707 sa zrejme postavilo tretie krídlo budovy konventu, atď. (Kušnieráková 2016, 14–15). Postupne pribúdali aj mníšske príbytky⁶ až napokon získal areál kláštora vzhľad ako zachytáva hlavný oltárny obraz.

3 Vodovod

Vodovod napájala voda z najvýdatnejšieho z trojice prameňov vyvierajúcich na svahu nad kláštrom.⁷ Prítomnosť prameňov bola zrejme aj jedným z dôvodov pre usadenie sa benediktínskych mníchov na tomto mieste. Nemožno úplne vylúčiť, že už benediktíni dopravovali vodu do kláštora pomocou vodovodu, jeho zvyšky sa však doposiaľ nepodarilo zachytiť. Naopak, zvyšky niekoľko stoviek metrov dlhého vodovodu kamaldulského konventu sa zachovali na viacerých miestach a vďaka ikonografickým prameňom a zachovanému plánu môžeme dobre identifikovať jeho priebeh aj vzhľad.

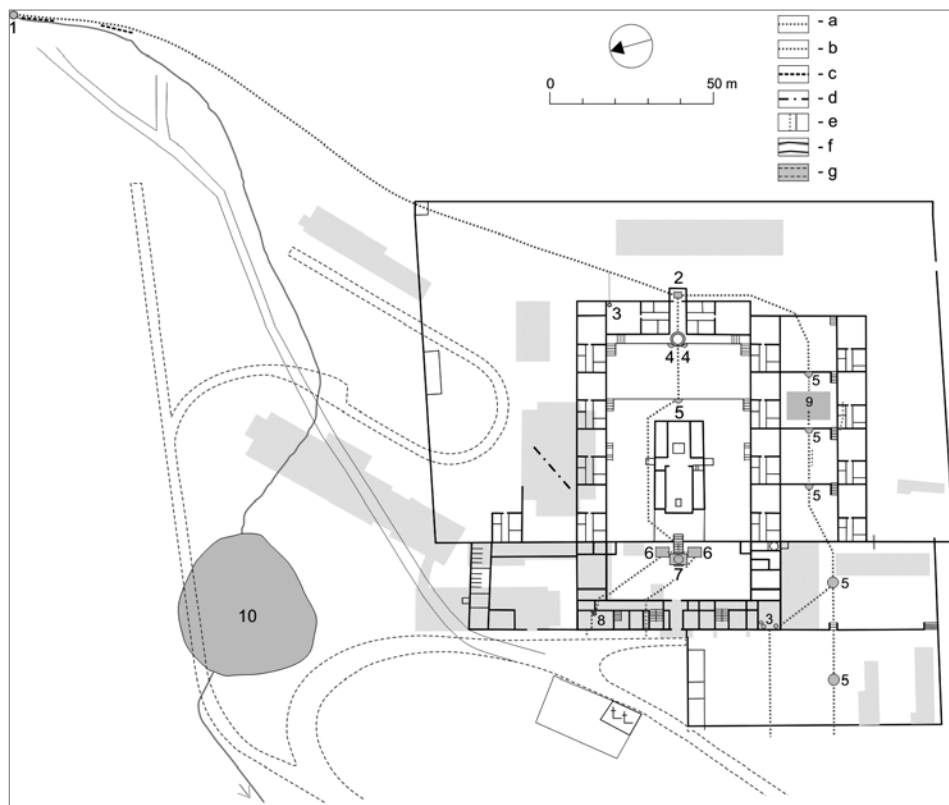
Priebeh „kamaldulského“ vodovodu (obr. 5) poznáme hlavne vďaka spomínanému podrobnému plánu kláštora. Prvou časťou vodovodu bola zberná studňa vybudovaná priamo nad najvýdatnejším prameňom.⁸ Odtiaľ pretekala do distribučnej nádrže situovanej uprostred najvyššej terasy kláštora. V nádrži sa rozdeľovala do dvoch hlavných vetiev zásobujúcich nižšie časti areálu, kde sa ďalej členila do viacerých kratších úsekov. Z plánu kláštora vyplýva, že voda napájala osem, resp. deväť fontán – tri boli osadené v múroch terás južnej línie mníšskych príbytkov, jedna v terase nad kostolom, dve fontánky, resp. nádrže na vodu stáli uprostred záhrad v dolnej časti kláštora. Dvojica fontán (na pláne kláštora uvádzaných ako nádrže na vodu), tvorila súčasť tzv. Rákociho altánku stojaceho na terase za kostolom. Altánok s fontánkami spolu s dvojicou eremitiek postavili vďaka štedrej donácii grófa Františka II. Rákociho. V zachovaných účtovných knihách sú zaznamenané výdaje na stavbu „fontány za kostolom“ z rokov 1707–1709 (Kušnieráková 2017, 10). Ďalšie dve obdĺžnikové nádrže, slúžiace na prechovávanie rýb,⁹ sa nachádzali na nádvorí hlavnej budovy konventu. Najväčšia fontána v areáli kláštora vznikla až po prestavbe uskutočnenej zrejme okolo polovice 18. storočia. Vtedy na nádvorí konventu odstránili nádrže na ryby a na ich mieste vzniklo nové dvojkrídlové schodisko. V osi jeho čelnej steny sa nachádzal

6 Na Zobore sa nachádzalo 18 mníšskych príbytkov, viac (20), mal v Rakúskej monarchii len kláštor v Kahlenbergu pri Viedni. V Európe väčším počtom eremitiek disponovali iba kláštory v Itálii (Piemont 36).

7 Prameň, nazývaný novovekou tradíciou Svoradov, vyviera pod skalným masívom s jaskyňou spájanou s pobytom tohto svätca na začiatku 11. storočia.

8 Pramene dodnes produkujú 1,4 litra vody za sekundu a zásobujú liečebnú respiračných chorôb. Za informáciu ďakujem Z. Svobodovi (Špecializovaná nemocnica sv. Svorada Zobor, n. o.).

9 Ryby boli dôležitou súčasťou stravovania kamaldulských mníchov, čo potvrdil aj archeologický výskum jedného z mníšskych príbytkov (Bielichová–Samuel–Hensel 2019).

Obr. 5. Plán lokality s vyznačením súčasnej a historickej zástavby, priebehu barokového vodovodu. a – priebeh barokového vodovodu podľa zachovaného plánu kláštora; b – priebeh vodovodu overený archeologickým alebo geofyzikálnym prieskumom; c – identifikovaný priebeh keramikového vodovodu (po 1782); d – identifikovaný priebeh vodovodu funkčného v roku 1942; e – priebeh kamenného žľabu a jeho vyústenie (1942?); f – priebeh pôvodnej cesty k prameňom; g – súčasná zástavba a priebeh komunikácií; h – väčšie vodné plochy; 1 – prameň; 2 – zberná a distribučná nádrž; 3 – práčovňa; 4 – nádrže s fontánkami; 5 – fontány; 6 – nádrže na ryby; 7 – fontána s nádržou na mieste pôvodného schodiska; 8 – kuchyňa; 9 – jazierko (1942?); 10 – rybník. Spracoval M. Samuel.

Abb. 5. Planskizze der Fundstelle mit Einzeichnung der heutigen und historischen Bebauung und des Verlaufs der barocken Wasserleitung. a – Verlauf der barocken Wasserleitung nach einem überlieferten Klosterplan; b – durch archäologische oder geophysikalische Untersuchung verifizierter Verlauf der Wasserleitung; c – identifizierter Verlauf der Keramikwasserleitung (nach 1782); d – identifizierter Verlauf der 1942 funktionsfähigen Wasserleitung; e – Verlauf der Steinrinne und ihre Mündung (1942?); f – Verlauf des ursprünglichen Wegs zu den Quellen; g – heutige Bebauung und Verlauf der Verkehrswege; h – größere Wasserflächen; 1 – Quelle; 2 – Sammel- und Verteilerbecken; 3 – Wäscherei; 4 – Becken mit Brunnen; 5 – Brunnen; 6 – Fischteiche; 7 – Brunnen mit Becken an der ehemaligen Treppe; 8 – Küche; 9 – kleiner See (1942?); 10 – Fischteich. Bearbeitung M. Samuel.

chrlič, z ktorého vytekala voda z výšky približne troch metrov do okrúhlej kupy, odkiaľ sa cez jej okraj prelievala do obdĺžnikovej nádrže pod ňou. Voda z vodovodu sa využívala aj na iné hospodárske účely, zásobovala napríklad dvojicu práčovní, neskôr kuchyňu, refektár, miestnosti noviciátu a ďalšie priestory vrátane sádov, záhrad a skleníkov. Využitá bola aj prebytočná voda odtekajúca z kláštora zásobujúca dvojicu intenzívne využívaných rybníkov pod kláštorm.¹⁰ Do jednotlivých mníšskych príbytkov voda privádzaná nebola, mnisi si do svojich ciel prinášali vodu

¹⁰ Okrem rýb sa v rybníkoch chovali aj korytnačky, ktoré sa okrem konzumácie stali aj zdrojom príjmov kláštora (Bielichová–Samuel–Hensel 2019, 157).

z nádrží, resp. fontánok situovaných v blízkosti príbytkov. Reklúzom (mníchom odlúčeným od komunity vo svojej cele po celý rok), bola voda s jedlom prinášaná priamo do príbytku.

Ďalšie poznatky o vodovode nám poskytujú už spomínané účtovné knihy. V nich sa píše o „*dómyselnom zariadení, pomocou ktorého vodu spod Svoradovej jaskyne, kde vyvieral trojitý prameň, privádzali do kláštora. Tam voda pretekala cez vodopád a fontánu do hospodárskej záhrady a odtiaľ do rybníka, ktorý ležal mimo kláštora*“ (Habovštiak 1971, 114). Zaznamenaná je aj objednávka na zhotovenie kamenných dielov vodovodu u kamenárov z obce Banka pri Piešťanoch.¹¹ V knihe výdavkov z rokov 1704–1711 sa nachádza aj meno kamenára (Joanes Odorski) pracujúceho na vodovode (Kušniráková 2016, 14). Hotové kamenné články boli z Banky prevezené do Nitry zrejme trasou cez Hlohovec s dĺžkou približne 55 km (trasa cez priesmyk pohoria Považský Inovec je síce kratšia o vyše 10 km, ale vzhľadom na jej náročnosť nepredpokladáme jej využitie). Pri rozširovaní vodovodu v roku 1751 sa použili už aj olovené a drevené rúry (Habovštiak 1971, 114; Lacko 1965, 126).

Keď v roku 1782 mnísi museli kláštor opustiť, zložité technické dielo zostalo bez údržby. Istý čas sa mohla využívať jeho časť zásobujúca bývalú hlavnú hospodársku budovu, ale vodovod postupne chátral a znefunkčnil. Voda z prameňov sa však využívala naďalej, prameň zásoboval súkennickú manufaktúru a neskôr výletný hostinec (Zemeneová 1998a, 299). Mnoho ľudí si odnášalo vodu z prameňa sv. Svorada do svojich príbytkov, veriac v jej liečivé účinky. „Zoborská“ voda sa dokonca vo veľkých sudoch prevážala do mesta a predávala na námestí pri kostole sv. Jakuba. Istý čas sa uvažovalo o jej privedení do mesta potrubím. V roku 1886 miestny profesor Anton Schwertsig na objednávku mestskej vodovodnej komisie odhadol kapacitu zoborských prameňov na 960 hl vody denne (1,11 litra za sekundu), o rok neskôr uskutočnil podobnú štúdiu viedenský hydroológ Černický, ale pre nedostatok financií mesto stavbu vodovodu nezačalo (Zemeneová 1998, 297). V roku 1886 biskup Augustín Roškovani odkúpil od Náboženského fondu spravujúceho majetky zrušených kláštorov majetok kláštora na Zobore, dal zrenovovať konventnú budovu a poskytoval v nej ubytovanie chorým na pľúca (Zemeneová 1998a, 299). O rok neskôr dal nitriansky lekárnik Eduard Metzger postaviť na Zobore liečebný pavilón pre studenodné otužovacie kúry, ale ten ešte pred uvedením do prevádzky vyhorel (Zemeneová 1998, 299). Zatiaľ nevieme, kde presne pavilón stál a ako bol zabezpečený prívod vody potrebnej pre kúpele.

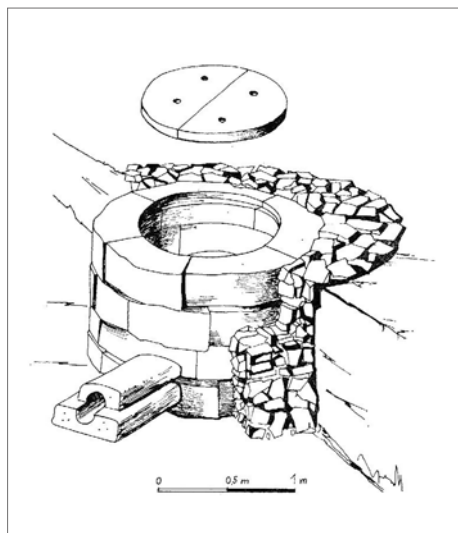
O oživenie tradície kláštorného vodovodu sa postarali na krátke obdobie rehoľníci Spoločenstva Božieho Slova (verbisti), ktorí tu pôsobili v rokoch 1936 až 1950. Verbisti nad časťou starého vodovodu postavili žľaby z lomových kameňov a malty a privádzali vodu do jazierka vyhlbeného medzi dvojicou zaniknutých kamaldulských príbytkov. Prebytočná voda odtekala žľabom vedeným priamo cez zvyšky mnišského príbytku č. 9 ponad zvyšky barokovej fontány k múru terasy a cez kamenný chrlič v podobe žabej hlavy vytekala mimo kláštora. Druhá vetva vtedajšieho vodovodu postaveného z keramických rúr viedla od prameňa priamo do obnovej budovy konventu. Voda z prameňov dodnes zásobuje celú liečebňu a v čase jej prebytku časť odteká do nedávno obnovej studničky pri kaplnke.

4 Výsledky archeologických výskumov vodovodu

Hoci prvý výskum na lokalite sa uskutočnil v roku 1942, treba spomenúť, že už v roku 1893 nitriansky mestský inžinier Augustín Borčáni pri výkopových prácach počas prieskumu zoborských prameňov objavil „*starý kláštorňý vodojem z 18. storočia*“ (Zemeneová 1998, 297). Žiaľ, bližšie podrobnosti o náleze sa nezachovali. Ďalšie úseky vodovodu sa podarilo odkryť až počas niekoľkých záchranných a zisťovacích archeologických výskumov.

Prvý archeologický výskum na lokalite uskutočnilo Slovenské národné múzeum pod vedením Eudmily Kraskovskej v roku 1942 (Kraskovská 1942–1943). Impulzom pre začatie záchranného

¹¹ Lámanie a spracovanie kameňa pri obci Banka má dlhú tradíciu, najnovšie sa potvrdila jeho ťažba, ale aj spracovanie už v 13. storočí nálezom románskej patky portálu (?) počas výskumu kostola sv. Martina v Banke (Samuel–Haviarová–Haviar 2019, 55–64).

Obr. 6. Rekonštrukcia zbernej nádrže z výskumu vodovodu v roku 1961. Podľa Habovštiak 1971, s. 111, obr. 10.

Abb. 6. Rekonstruktion des Sammelbeckens gemäß der 1961 erfolgten Untersuchung der Wasserleitung. Nach Habovštiak 1971, S. 111, Abb. 10.

Nasledujúci archeologický výskum sa uskutočnil až v rokoch 1961 a 1962 v súvislosti s výstavbou liečebne respiračných chorôb (Habovštiak 1966; 1971). V roku 1961 sa pri výstavbe nádrže nového vodovodu porušila zberná studňa „kamaldulského“ vodovodu. Vedúci archeologického výskumu Alojz Habovštiak veľmi podrobne zdokumentoval jednotlivé segmenty nádrže a vypracoval jej rekonštrukciu (obr. 6). Ukázalo sa, že zberná nádrž bola zhotovená z precízne opracovaných navzájom previazaných kamenných článkov poukladaných v štyroch vrstvách, vytvárajúc vnútorný valcovitý priestor s priemerom 98–100 cm a výškou 108 cm. Okolo studne sa nachádzal 70–100 cm hrubý filtračný prstenec z lomových vápencov a ojedinelých úlomkov tehál. V zachovanej spodnej časti zbernej studne bol umiestnený výtokový otvor. Podarilo sa zrekonštruovať aj časť studne s trojicou valcovitých dovnútra sa zužujúcich otvorov, ktorými do studne pritekala voda z vonkajšej strany. Vrchná vrstva kameňov studne mala na vnútornej strane žliabok na uloženie kamenného alebo dreveného krytu studne. Podarilo sa zdokumentovať aj konštrukciu na odtok vody zo zbernej studne smerom ku kláštoru. Nález striebornej mince Leopolda I. (1657–1705) v zásype nad pozostatkami vodovodu korešponduje s predpokladaným datovaním vzniku vodovodu. V ďalšej jame určenej pre nový vodovod liečebne sa odkryla dvojica keramických už nefunkčných vodovodných potrubí. Staršie z nich bolo postavené z dobre vypálených rúrok s vnútorným priemerom 9 cm, čiernosivej farby, dlhých 35 a 40 cm. Dolný koniec rúrok bol zúžený tak, aby zapadal 3–4 cm do nasledujúcej rúrky (Habovštiak 1971, 106–111). Je pravdepodobné, že tento vodovod vznikol až keď časť bývalého kláštora istý čas (okolo roku 1786) slúžila ako súkennícka manufaktúra, alebo o čosi neskôr, keď tu bol zriadený výletný hostinec.

Ďalší priebeh kamenného barokového vodovodu sledoval A. Habovštiak v 15 sondách na úseku dlhom 187 m. Na väčšine úsekov odkryl v hĺbkach 60–90 cm kamenné články s polvalcovitým alebo hranolovitým žliabkom – v dvoch sondách aj so zachovanými krycími segmentmi a v jednej sonde aj s pôvodným hlinítm príkrovom. Krycie segmenty boli väčšinou identicky vyžľabené ako spodné, ale vyskytli sa aj dielce s rovnou spodnou plochou. Spojenie jednotlivých

výskumu bol nález kamenných murív objavených pri hĺbení jazierka v parkovej časti vtedajšieho areálu verbistov.¹² Autorka výskumu v jame vyhlbenej pre jazierko zaznamenala „podlhovasté bloky pieskovca, ktoré akiste pochádzali z kamaldulskej studne a slúžili na odtekanie vody“ (Kraskovská 1942–1943, 223). Keďže výskum bol prioritne zameraný na hľadanie pozostatkov stredovekého kláštora, preskúmaniu novovekého vodovodu sa nevenovala pozornosť. Aj v sondách, v ktorých by podľa plánu kláštora mohli byť zachytené jeho zvyšky, sa takéto nálezy nespomínajú.¹³ E. Kraskovská v dvoch sondách zachytila len funkčný vodovod privádzajúci vodu z prameňa do seminára, ale už úplne inou trasou, ako viedla v minulosti. Taktiež spomína „potôčik“ vedúci cez areál bývalých mníšskych príbytkov situovaných južne od kostola (Kraskovská 1942–1943, 220). Ide zrejme o vodu prúdiacu v žľabe zhotovenom verbistami okolo roku 1942, ktorý zásoboval jazierko a zabezpečoval odtok prebytočnej vody.

12 Verbisti (rehoľníci Spoločenstva Božieho Slova) pôsobili na Zobore v rokoch 1936 až 1950.

13 Hlavné výsledky výskumu boli publikované v kratšom príspevku už onedlho po výskume. Nálezová správa obsahujúca podrobnejšie informácie a dokumentáciu, žiaľ, zhorela počas bombardovania Bratislavy v júni 1945.

a

b

c

Obr. 7. Vodovod. a – výskum vodovodu v roku 2003; b – kamenné články vodovodu; c – detail spojenia dvoch kamenných článkov. Foto M. Samuel.

Abb. 7. Wasserleitung. a – Untersuchung der Wasserleitung im Jahr 2003; b – Steinelemente der Wasserleitung; c – Detail der Verbindung zweier Steinelemente. Foto M. Samuel.

a

b

Obr. 8. Fontána v murive terasy južnej línie mnišských príbytkov odkrytá v roku 2003. a – fontána so zvyškami murovaného žľabu z 20. storočia; b – celkový pohľad na zvyšky fontány a vodovodu po odstránení žľabu. Foto M. Samuel.

Abb. 8. 2003 freigelegter Brunnen in der Mauerterrasse der Südlinie der Mönchbehausungen. a – Brunnen mit Überresten der gemauerten Rinne aus dem 20. Jahrhundert; b – Gesamtansicht der Brunnenüberreste und der Wasserleitung nach Entfernung der Rinne. Foto M. Samuel.

kamenných článkov najčastejšie zabezpečoval schodovitý výstupok na konci článku, ktorý dosadal na schodovité vybratie nadväzujúceho článku, ale v jednom prípade, v sonde IV, A. Habovštiak zdokumentoval spojenie dvoch článkov pomocou žľabu s hrdlom a žľabu s drážkou.

V prvých dvoch deceniách 21. storočia Archeologický ústav SAV v Nitre na viacerých plochách lokality uskutočnil niekoľko zisťovacích a záchranných výskumov vrátane geofyzikálnej prospekcie (Samuel 2008; 2011; 2022; Samuel–Čurný 2010; Kuzma–Samuel–Tirpák 2004, 39–40; Bielichová–Samuel–Hensel 2018). Zvyšky barokového vodovodu sa podarilo objaviť na viacerých miestach. V južnej línii mnišských príbytkov sa odkryli úseky kamenného vodovodu

pozostávajúce z rôzne dlhých (75–120 cm) kamenných, pomocou schodovitého ukončenia do seba zapadajúcich, segmentov (obr. 7) uložených v hlinito-kamennom lôžku. Krycie dielce ani neporušený príkrov sa nezachovali ani v jednom prípade. Výnimočným bolo torzo menšej fontánky zakomponovanej do muriva ohraničujúceho jednu z terás (obr. 8). Na hornej terase

a

b

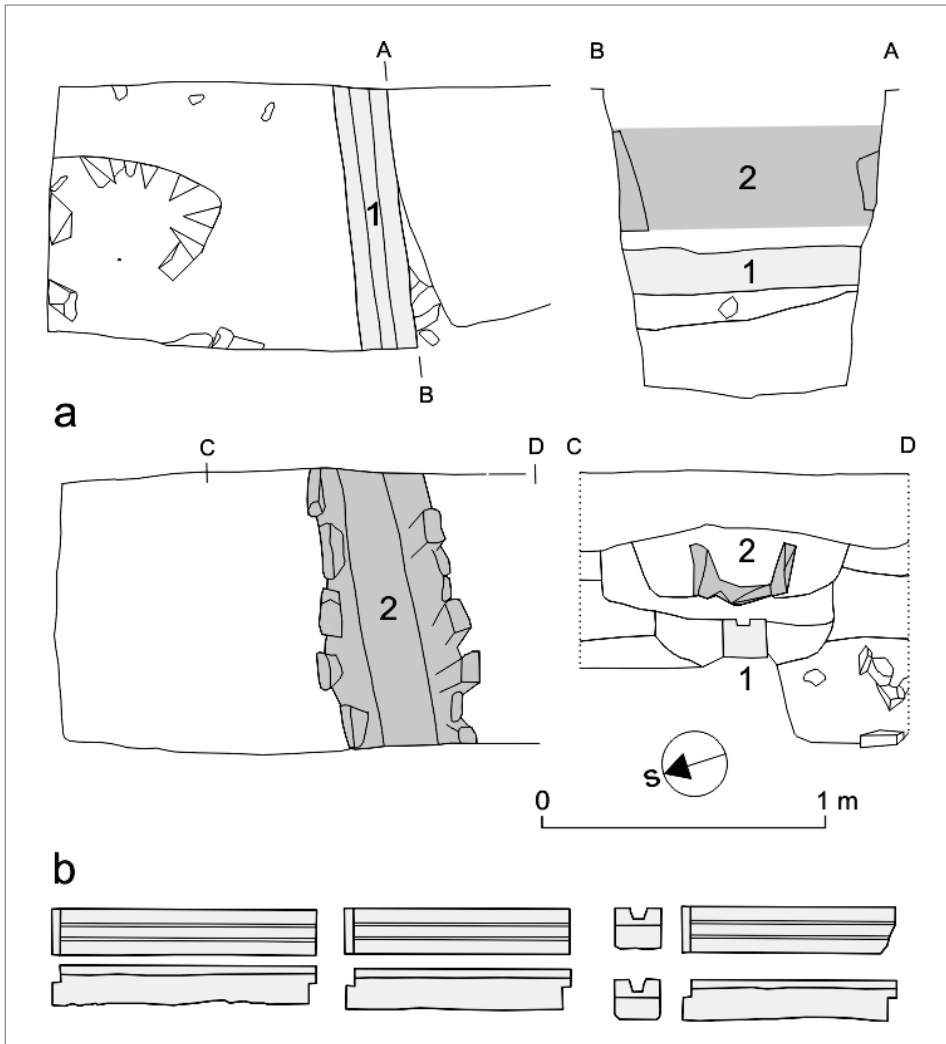
c

sme odkryli dva kamenné žľaby privádzajúce vodu do fontánky. Fontánka mala podkovovitý pôdorys s max. vnútorným priemerom 98 cm a voda z nej vytekala z výšky približne 85 cm. Nevieme, ako vyzerala časť, z ktorej voda vytekala do nádržky pod fontánou, pretože tá bola zničená výstavbou kamennomaltového žľabu asi na začiatku 40. rokov 20. storočia. Zachované spodné (soklové) časti čelných stien fontány a kamenné profilované dosky dlažby pred ňou dokladajú kvalitu kamenárskej práce (obr. 9). Spomínaný kamennomaltový žľab sa zachytil vo viacerých archeologických sondách, miestami bol vybudovaný bezprostredne nad zvyškami kamenného barokového vodovodu (obr. 10), v jednom prípade viedol priamo nad zvyškami mnišského príbytku (obr. 11). Priebeh niektorých úsekov vodovodu sa dal dobre identifikovať aj pomocou georadarovej prospekcie (Kuzma–Samuel–Tirpák 2004, 40, obr. 2). Na terase pred Rákocziho altánkom bola preskúmaná jedna z takto identifikovaných častí, vedúca od altánku smerom k fontáne umiestnenej na múre terasy za kláštorným kostolom. Konštrukcia vodovodu tu mala iný charakter, ako dovtedy známe úseky – pozostávala z kamennotehlových stien (šírka 50 cm) vzdialených od seba 90 cm, zaklenutých pôvodne plytkou tehlovou klenbou (Samuel 2011, 237). Na dne vodovodu sa našiel medený grajciar z roku 1762 (Hunka 2011, 111).

Dvojicu polkruhových fontánok s nádržami na vodu (podľa zachovaného plánu sa dá ich priemer odhadnúť na približne 2 m), sa archeologickým ani historicko-architektonickým výskumom nepodarilo zachytiť.

Obr. 9. Fontána v murive terasy južnej línie mnišských príbytkov odkrytá v roku 2003. a – detail opracovania sokla fontány; b, c – detail profilovanej dosky dlažby fontány. Foto M. Samuel.

Abb. 9. 2003 freigelegter Brunnen in der Mauerterrasse der Südlinie der Mönchbehausungen. a – Detail der Bearbeitung des Brunnensockels; b, c – Detail einer Profilplatte des Brunnenpflasters. Foto M. Samuel.

Obr. 10. Kresbová dokumentácia superpozície kamenného barokového vodovodu a kamenno-maltového žľabu z 20. storočia (a) a odkrytých kamenných článkov (b). Digitalizácia M. Samuel.

Abb. 10. Zeichendokumentation der Superposition der barocken Steinwasserleitung und der Stein-Mörtel-Rinne aus dem 20. Jahrhunderts (a) und der freigelegten Steinelemente (b). Digitalisierung M. Samuel.

5 Záver

Z uvedených poznatkov o vodovode kamaldulského kláštora v Nitre na Zobore (1692–1782) je zrejmé, že išlo o technicky a finančne výnimočne náročné dielo, ktoré v prostredí kamaldulských kláštorov v rakúskej monarchii bolo ojedinelé. V období baroka prítom často v kláštorňoch komplexom vznikali (resp. boli obnovované) rozsiahle vodovodné a odvodňovacie systémy, napríklad Praha-Břevnov (Linart 2009; Vlček–Sommer–Foltýn 1997, 603), Praha-Strahov (Vlček–Sommer–Foltýn 1997, 447), Plasy (Vlček–Sommer–Foltýn 1997, 423).

Vodovod na Zobore, dlhý takmer 700 m, zásoboval početné fontány, nádrže na vodu aj na ryby, miestnosti v hlavnej konventnej budove (refektár, kuchyňa, práčovňa, toaleta) a iné

Obr. 11. Kamenno-maltový žľab (1942?) vybudovaný na zvyškoch mníšskeho príbytku č. 9. Foto M. Samuel.

Abb. 11. Auf den Überresten der Mönchbehausung Nr. 9 errichtete Stein-Mörtel-Rinne (1942?). Foto M. Samuel.

priestory v areáli kláštora (záhrady, sady). Prebytočná voda napájala dvojicu rybníkov pod kláštorom. Všetky známe úseky – od prameňa po kláštor a vnútri areálu kláštora, dosahovali dĺžku takmer 600 m. Ďalšie časti, ktoré viedli od kláštora do rybníkov, sa zatiaľ nepodarilo identifikovať. Niekoľko úsekov vodovodu rôznej konštrukcie, vrátane filtračnej a akumuláčnej nádrže nad hlavným prameňom a zvyškov jednej z menších fontán sa podarilo preskúmať počas viacerých záchranných a zisťovacích archeologických výskumov. Rozhodujúca väčšina tohto diela však zanikla v období po opustení kláštora a počas výstavby rozsiahleho areálu liečebne respiračných chorôb (1961–1962).

Príspevok vznikol s finančnou podporou agentúry VEGA 2/0115/22.

Literatúra

BIELICHOVÁ, Z.–SAMUEL, M.–HENSEL, K., 2019: Ryby a pôst v Zoborskom kláštore pri Nitre vo svetle archeozoologických dokladov, ŠZ AÚ SAV 65, 133–178. <https://doi.org/10.31577/szausav.2019.65.8>

- BRANECKÝ, J., 1945: Krátke dejiny zoborského kláštora a opátstva. Žilina.
- HABOVŠTIAK, A., 1966: Záchranný výskum pri bývalom kláštore v Nitre na Zobore, ŠZ AÚ SAV 14, 227–233.
- 1971: Stredoveké nálezy a pozostatky kamenného vodovodu pri bývalom Zoborskom kláštore, ZbSNM LXV, História 11, 97–119.
- HUNKA, J., 2011: Prírastky mincí v Archeologickom ústave v roku 2008, AVANS 2008, 110–111.
- KOMPÁNEK, J., 1895: Nitra. Nástin dejepisný, miestopisný a vzdelanostný, Tovaryšstvo II, 54–114.
- KRASKOVSKÁ, L., 1942–1943: Archeologický výskum na Zobore pri Nitre, ZbSNM XXXVI–XXXVII, 217–227.
- KUŠNIRÁKOVÁ, I., 2015: Otázka rušenia kláštorov v habsburskej monarchii a nemeckej ríši (paralely a rozdiely). In: Kováč, D., Slovenské dejiny v dejinách Európy. Vybrané kapitoly, 419–443. Bratislava.
- 2016: História kultúrnej pamiatky – archívno-historický výskum. In: Bóna, M.–Kušnieráková, I., Nitra – Zoborský kláštor. Doplnkový architektonicko-historický výskum Kostola sv. Jozefa. 2015–2016, 13–18. Nitra.
- 2017: História kultúrnej pamiatky. In: Bóna, M., Nitra – Zoborský kláštor. Architektonicko-historický výskum oporného múru a Rákociho altánku 2017, ProMonument s. r. o., 10–11. Nitra.
- LACKO, M., 1965: Camaldulense Heremits in Slovakia (Zobor, Červený kláštor), Slovak studies V, Historica 3, 99–204.
- LINART, P., 2009: Vodovodní a odvodňovací systém břevnovského kláštera. Bakalářská práce, FF UK, Praha. Dostupné z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/29241/BPTX_2008_1_11260_KBAK000_50431_0_64323.pdf?sequence=1&isAllowed=y, cit. 24. 5. 2023.
- LORENZ, H., 1991: Domenico Martinelli und die österreichische Barockarchitektur. Wien.
- MULITZER, M., 2014: Monastion Coronense II. Die Architektur der Kamaldulenser-eremiten von Monte Corona in Europa. Salzburg.
- SAMUEL, M., 2010: Najnovšie výsledky archeologických výskumov Zoborského kláštora v Nitre, Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 22, 276–287.
- 2011: Výskumy v areáli Zoborského kláštora, AVANS 2008, 236–239, 382–383.
- 2022: Architektúra mníšskych príbytkov kamaldulského kláštora sv. Jozefa v Nitre na Zobore. In: Pod stromom života. Zborník k 70. narodeninám Michala Slivku. Studia Archaeologica et Mediaevalia. Tomus XIII (Bača, M., ed.), 265–280. Bratislava.
- SAMUEL, M.–ČURNÝ, M., 2010: Pottery from the cellar of a monastic dwelling at the Kamaldul monastery in Nitra-Zobor, Studies in Post-Medieval Archaeology 4, 429–452.
- SAMUEL, M.–HAVIAROVÁ, M.–HAVIAR, T., 2019: Kostol sv. Martina v Banke, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 21, 55–64.
- VLČEK, P.–SOMMER, P.–FOLTÝN, D., 1997: Encyklopedie českých klášterů. Praha.
- ZEMENEOVÁ, V., 1998: Problémy mesta s pitnou vodou. In: Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť (Fusek, G.–Zemene, M., edd.), 297–298. Nitra.
- 1998a: Oddychové miesta Nitranov. In: Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť (Fusek, G.–Zemene, M., edd.), 298–301. Nitra.

Zusammenfassung

Die Wasserleitung des Kamaldulenserklusters St. Josef in Nitra auf dem Berg Zobor

Bestandteil des Kamaldulenserklusters St. Josef in Nitra (1692–1782) war auch eine anspruchsvolle technische Anlage – eine mehrere hundert Meter lange Wasserleitung. Die Wasserleitung leitete Wasser aus einem unterhalb der Quelle liegenden Sammelbrunnen in ein Verteilerbecken, von dem aus es in zwei Zweigen in die unteren Teile des Klosters floss, wo es weiter verzweigt wurde. Die Wasserleitung speiste sieben Brunnen, von denen der größte im Hof des Klosterhauptgebäudes stand, sowie weitere Wasserbecken auf dem Klostergelände. Das Wasser wurde auch

für wirtschaftliche Zwecke genutzt und versorgte die Wäscherei, die Küche, das Refektorium, die Räume der Novizen und zwei Fischbecken. Das überschüssige Wasser floss vom Kloster in unterhalb des Klosters liegende Teiche ab. Von Rechnungsbelegen (1704) wissen wir, dass die Steinbestandteile der Wasserleitung von Steinmetzen aus der 55 km entfernten Gemeinde Banka bei Piešťany aus Sandstein gehauen wurden. Bei der 1751 erfolgten Erweiterung der Wasserleitung wurden Blei- und Holzrohre verwendet. Als die Mönche das Kloster verließen, verlor die Wasserleitung nach und nach ihre Funktionsfähigkeit. Das Wasser aus den Quellen wurde jedoch auch weiterhin genutzt, die Quelle versorgte eine Textilmanufaktur und später eine Ausflugs-gaststätte. Die Jesuiten (1936 bis 1950) errichteten über der alten Wasserleitung Steinrinnen und leiteten das Wasser in einen kleinen See, der zwischen zwei aufgegebenen Mönchbehausungen ausgehoben wurde. Mit Keramikrohren versorgten sie auch das restaurierte Klostergebäude mit Wasser. Teile der Wasserleitung wurden bei archäologischen Grabungen in den Jahren 1961, 2001–2003, 2008 und 2016 untersucht.

Der vorliegende Beitrag entstand unter finanzieller Förderung der Förderagentur VEGA 2/0115/22.

RNDr. Mgr. Marián **Samuel**, Archeologický ústav SAV v Nitre, Akademická 2, 949 21 Nitra, Slovenská republika, marian.samuel@savba.sk

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.